

Розділ I.

МИСТЕЦТВО ДУМАТИ

СВІТ І ДУМКА

Переводжу погляд на вікно робочого кабінету. На якусь мить думка переплітається з образами, немов намальованими на шибці. Крізь геометрично правильну сітку, яку творять ґратки балкона, вдивляюся в зелені хвилі Булонського лісу, що потопають у блідо-блакитному серпанку паризького світання. На виднокраї бринить хвиляста лінія пагорбів, а над темними деревами, на горі Валеріан, стримить шпиталь, обсаджений чорними кипарисами і схожий на флорентійський монастир. У блідому небі повільно линуть прозорі хмарки і пролітають ескадрильї ластівок. Дуже далеко, за Версалем, гудуть літаки. Вони нагадують про війну, бомбування, нічні сирени. Перестаю бачити дерева та чути птахів. Думаю про кінець цивілізації, Римську імперію, маленьке село на алжирському узбережжі, яке, певно, у третьому столітті було пишним містом, а за сто літ перетворилося на безлюдну руїну¹. Думаю про те, якою пусткою одного дня можуть стати столиці світу.

Отже, матеріал для моїх думок постачає не лише реальний світ, а й образи далеких країв, давніх подій і невідомого майбуття. Моя думка є маленьким внутрішнім світом, у якому відображається – без часових і просторових меж – велетенський зовнішній всесвіт. Філософи називали цю зменшену модель всесвіту *мікрокосмом*, а безмежний світ – *макрокосмом*, усередині якого ми живемо і який прагнемо збагнути та змінити. «Усе, що є у макрокосмі, – вважали середньовічні алхіміки, – є і в мікрокосмі; усе, що є у великому, є й у малому». Інакше кажучи, думка *намагається* охопити всі речі,

¹ Античний період Алжиру, який був римською провінцією, закінчився у V столітті, коли його завоювали вандалі. – Тут і далі примітки ред., якщо не вказано інше.

а світ віддзеркалюється в ній – деформований, як небо та квіти, що відображаються у скляній кулі.

Наша думка і все в ній: предмети та їхнє відображення, мікрокосм і макрокосм – перебувають у постійному русі. Лише один образ видається досить чітким – образ речей, що існують цієї миті: ґратки, дерева, пагорби, ластівки. А все те, що є спогадом, передбаченням, міркуванням, гойдається на хвилях внутрішнього моря. Моє незнання, мої пристрасті, мої помилки і моє забування деформують речі, а попри те ці речі самі щомиті набувають нових форм. Широкий світ постає в наших думках як географічна мапа з нечіткими контурами й уриваними лініями. А проте ми маємо повсякчас вибирати на цій мапі певний напрямок.

Думки не дають спокою, але не терплять поспіху в пошуку виходу із ситуації. Однак на них тисне потреба діяти негайно. Рідна дитина захворіла. Яка це недуга – тілесна чи психічна? У кого консультиватися? Що може медицина? Чи є вона справжньою наукою? Що таке наука? Відповіді на такі запитання вимагають серйозних студій упродовж усього життя. Але як діяти зараз? Для дослідження зовнішнього світу бракує часу, відповідь потрібна цієї миті, бо хворий помирає. Однак на найважливіші питання, які потребують негайного розв'язання, є лише нечіткі, хисткі відповіді – у формі образів, які породжує наш розум.

Ми називаємо думкою зусилля людини вгадати або передбачити, комбінуючи символи та образи, наслідки впливу реальних речей. Будь-яка думка є ескізом дії. За цим ескізом ми малюємо (і виправляємо, і перемальовуємо) картину нашого життя. Щоб непомильно діяти, нам треба, як висловився Блез Паскаль¹, уміти думати. Що означає *вміти* думати? Це означає навчитися творити за нашою малою моделлю світу якомога точніший образ великого реального світу. Якщо закони нашого мікрокосму збігатимуться – принаймні приблизно – із законами макрокосму, якщо наша мапа зобразатиме – від-

¹ Блез Паскаль (1623–1662) – французький філософ, фізик, математик, винахідник, відкрив основний закон гідростатики, автор славнозвісних «Думок» і «Листів до провінціала», що стали класикою французької літератури.

носно точно – ту місцевість, якою ми мандруємо, то нам пощастить домогтися достатньої правильності дій відповідно до наших потреб і бажань та уникнення небезпек.

Чи є методи, які допомагають людині керувати своїми думками так, щоб її дії були оптимальними в реальному великому світі? Чи можливо створити справжню мапу всесвіту, рухатися за її допомогою до визначеної мети і досягти потрібної точки? Тенісист, футболіст, фехтувальник і акробат думають тілом. Фехтувальник не має часу обмірковувати свої дії: «Ось супротивник завдає подвійного удару і відступає, отже, я парирую і відповім двома контрударами». Фехтувальник думає рукою. Замолоду я займався спортивною гімнастикою і знав: вправу на турніку або брусах зможу виконати, тільки якщо матиму її достеменний образ – точну амплітуду розгойдувань, силу напруження біцепсів, висоту піднімання ніг для підсилення розмаху. Нескінченно повторюючи ці складні рухи, я витворюю максимально точні їхні образи, – і коли їх матиму, вони стануть для мене напрочуд легкими. Але якщо в цій стрічці образів буде найменша прогалина, якщо на декілька міліметрів забракне чіткості, то вмить ритм руху буде порушено, а дія стане неможливою.

Якось я подорожував пароплавом через Атлантику з хлопчиком 5–6 років, який плив сам, тож ним опікувався капітан. Жоден дорослий не наділений такою непомильною інтуїцією, яку мав цей хлопчина, що глибоко відчував прихильність до себе одних і фальш – інших. Йому імпонували люди, що викликали повагу, і він уникав тих, яких треба було оминати. Без сумніву, зовнішні знаки – для нас невловимі – керували його діями.

Спостерігаючи за закоханими, які щойно посварилися, ви зауважите, що для примирення їм не потрібні слова. Їхній гнів вгамовують не пояснення та з'ясування. Зітхання одного викличе усміх другого. Два погляди зустрінуться. Руки торкнуться. І ось вони вже в обіймах одне одного. Такий спосіб порозумітися, безперечно, значно швидший, ніж довгі діалоги.

ДУМАТИ ТІЛОМ

Найкраще адаптовані до реального світу ті думки, які закарбувалися в живому тілі у формі інстинктів або рефлексів. Кішка стрибає на стіл, заставлений посудом, – зграбно, без зайвих зусиль, не розбивши горнятка, не зачепивши келиха. Такий порух тіла вимагає строгого розрахунку, точного вибору кінцевої точки. Однак і вибір, і розрахунок були неусвідомленими. Кішка продумала свої дії м'язами, очима. Вона мала в уяві образ потрібних рухів тіла, а образ рухів спроектував позиції для лапок, спини та голови кожної миті.

Не міркуваннями керується скульптор, різьблячи лінію стегна. Між поглядом, спрямованим на натуру, та пальцями виникає безпосередній зв'язок. Майстер і митець думають тілом, як і гімнаст. У природі є істоти, які навчилися думати тілом гуртом. Коли паніка охоплює овець чи коней, кожна тварина йде за іншими не тому, що знає і розуміє причину паніки, а тому, що досвід, закарбований в інстинкті, подає сигнал: відбившись від стада, залишишся сам-один на поталу ворогові. Так само як ці тварини, дикі племена, діти і юрби людей дуже чутливі до інстинктивних тілесних думок.

ДУМАТИ СЛОВАМИ

Отже, існує тілесна думка, яка надзвичайно точно керує багатьма нашими діями. Однак сфера її побутування не надто широка. Кріт думає лапками напрочуд майстерно, але то й усе. Кріт не знає, який огидний вигляд мають кротовини на зеленій траві, не передбачає гніву садівника та смертельних наслідків цього гніву для кротячого роду. Пілот наділений точними рефlekсами, які дають змогу йому вправно і безпечно посадити літак на летовищі. Проте сам літак винайшли не руки і не очі пілота. Міністр фінансів, вирішуючи, не думатиме тілом, не думатиме навіть напрацьованими образами дій, як-от гімнаст, адже цього у сфері фінансів недостатньо.

Людина, яка думає руками, – майстер, жонглер, гімнаст, – працює з предметами або зі своїм тілом. Людина, яка думає словами, працює із сигналами. У такому разі дія надзвичайно спрощується. Уранці в номері готелю ви телефонуєте і вимовляєте слово «сніданок». За декілька хвилин перед вами з'являються, немов у казці, горнятко, блюдце, ложечка, хліб, молоко, джем, чайник, гаряча вода. Уявіть собі реальні складні дії, які передували цій операції. Китайці виростили чай, пароплав узяв його на борт, капітан і команда привели пароплав у порт; пастух випасав худобу, молочар привіз молоко; працівники залізниці доправили вагони із зерном, пекар вимісив тісто; іспанки чи провансалки зібрали апельсини для приготування джему... І тільки одне слово замінило всіх цих осіб та їхні дії.

Людина, що думає руками, впливає на світ у вузьких межах. Вона впливає на те, до чого торкається. Людина, яка думає словами, ладна надати руху цілим народам, арміям, континентам. Щойно президент чи голова парламенту вимовить слово «мобілізація» (вимовлення слова потребує незначної фізичної дії), як враз мільйони людей покинуть свої домівки й родини, у небо злетять бомбардувальники, знищуючи тисячолітні міста. Одне слово може знищити світ і покласти край цивілізації. З огляду на вплив одного слова, стає зрозуміло, чому в первісному суспільстві мова вважалася магією. Індуси, за словами Джозефа Редьярда Кіплінга, століттями шукали «слово-вождь», яке мало наділити мовця владою над людьми та речами. Фауст шукав у стародавніх книжках алхіміків заклинання, що викликає чи виганяє духів. У «Тисячі й одній ночі» слово *СЕЗАМ* відчиняло двері. Це легенда, але правдива. У кожному суспільстві є слова, які відчиняють двері, та слова, що викликають злих духів. Вправний красномовець за допомогою магічного слова *СЕЗАМ* отримає лавровий вінок. «Слово-вождь» здатне спровокувати кривавий бунт.

Майстер-ремісник, який думає руками, послідовно пересуває предмети – рух за рухом. Складність дій потребує непомильності рухів. Людина мусить шукати узгодження між внутрішнім і зовнішнім світами, тобто думати правильно,